

ОЦІНКА РОЗПОДІЛУ СУСПІЛЬНОГО ПРОДУКТУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЙ ВІДТВОРЕННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

Здійснено аналіз рівня заробітної плати найманих працівників за період з 1990 по 2009 рр. в аспекті достатності для відтворення робочої сили у порівнянні з мінімальними соціальними стандартами та вартістю робочої сили.

Ключові слова: робоча сила, заробітна плата, відтворення, стандарти, ціна, вартість, суспільний продукт, розподіл, механізм, деструкції.

Зі вступом України на шлях незалежного розвитку було підтверджено не тільки надії населення на розбудову сучасної соціальної держави на наявному індустріальному підґрунті, а й здійснено комплекс докорінних перетворень в господарському комплексі. Пройшло майже двадцять років сходження до змішаної за власністю, переструктурованої певною мірою відповідно до потреб пересічного громадянина економіки з ринковим механізмом господарювання. Проте до останнього часу модель суспільства з соціальною архітектонікою, в якій переважає прошарок середнього класу, залишається для країни недосяжним ідеалом. З огляду на соціально-економічні реалії у всій величч і значимості постає проблема визначення деструктивних дій в соціалізації економіки і передбачення можливої суспільної динаміки.

Результатом функціонування господарської системи загалом виступає обсяг створеного валового продукту чи то валової доданої вартості. Але творцем цього результату беззаперечно виступає людина. Саме від її знань, кваліфікації, навичок, досвіду і активності залежить динаміка соціально-економічного поступу. Завдяки праці створюються необхідні для життя людини блага і закономірно змінюється суспільне середовище. Важливість виробництва обумовлюється не тільки продукуванням предметів споживання, а й тим, що забезпечення ними є основою, як виробництва, так і відтворення суспільного життя людей. Отже, продуктом виробничої діяльності виступають не лише засоби до життя, а й саме життя тобто суспільство й людина в ньому як носій соціальності. Виходить, що соціальність суспільства визначається не тим, як і що в ньому продукується матеріальним виробництвом, а те як ці результати виробництва розподіляються між його учасниками і наскільки цей розподіл корелюється з добробутними характеристиками.

Практично з самого початку, а досить інтенсивно - з середини ХХ ст. розпочався і набув результативності процес орієнтації економічної науки на дослідження рівня життя в різнобічному спектрі питань його формування і підтримання. З початком ринково-трансформаційних перетворень в Україні на проблему добробуту населення звернули достатню увагу О. Амоша, А. Базилук, І. Бондар, В. Гришкін, Н. Дєєва, С. Дорогунцов, Т. Заяць, Е. Лібанова, І. Лукінов, О. Новікова, Л. Тимошенко та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій підтверджує,

що через складнощі і суперечності соціальних процесів ряд питань формування підвалин добробуту у різноманітних сферах суспільного співжиття як теоретичного, так і методологічного характеру залишаються недостатньо розробленими. Особливо це стосується стереотипів щодо розподілу створеної вартості між факторами виробництва з дотриманням принципу справедливості і відтворенням працездатності.

Метою статті є оцінка реального стану можливостей відтворення працездатності найманих працівників і підтримання результатами оплати їх праці умов життя ще і вже неспроможних до самозабезпечення членів домогосподарств.

Керуючись постулатом, за яким поза людиною не може бути цілісної, соціально спрямованої економіки, ми спробували надати оцінку сформованій впродовж майже двадцяти років незалежності економічній системі порівняно з тою, яка зруйнована, і власне охарактеризувати діючий механізм розподілу створеної у ній вартості в напрямку пересічного громадянина.

Відомо, що в основі економічної активності будь-якої особи лежать інтереси. Свого часу класик економічної теорії А. Маршалл зазначав, що «...найбільш стійким стимулом для ведення господарської діяльності є бажання отримати за неї плату... Однак спонукальним мотивом виступає певна кількість грошей...» [1, с. 68-69].

Певним віддзеркаленням кількості зароблених грошей можна вважати середньомісячну заробітну плату найманих працівників. За нашими розрахунками за станом на кінець 2009 р. остання перевищила 1906 грн., але складала тільки 89,4% від її рівня 1990 р. [2, с. 70, 397; 3, с. 75, 384 ; 4, с. 41,45]. Оскільки заробітна плата виступає базовою підвалиною чи то основною частиною життєзабезпечуючих коштів працюючої людини мабуть правомірно буде постановка питання в площині достатності подібного рівня заробітної плати щодо визначення міри задоволеності рівнем життя найманих працівників зокрема і їх сімей в цілому.

Якщо вести мову про базу порівняння, то за оцінками деяких дослідників на межі кінця 80-х і початку 90-х рр. «...існування 2/3 людей визначалося прожитковим мінімумом» [5, с. 130]. Як відомо прожитковий мінімум ідентифікується з мінімальним споживчим кошиком. Доходи ж на рівні можливостей задоволення потреб за мінімальним споживчим

кошиком визнаються станом бідності [6, с. 84].

Ми не стали занурюватися в питання окреслення стану добробуту населення у вихідній фазі української незалежності. Вже з вищенаведеного стає зрозумілим, що рівень добробуту є занадто низьким за стандартами суто людських і, що головне, мінімальних потреб. Без будь-яких ідеологічних цінностей і уподобань результат первинного розподілу створеного продукту за радянських часів слабо кореспондувався з питаннями відтворення робочої сили.

Чи змінилося співвідношення заробітної плати та прожиткового мінімуму за роки трансформаційних перетворень?

Тільки у 1993-1994 рр. обсяг нарахованої заробітної плати був меншим від діючого на той час соціального стандарту вартості межі малозабезпеченості (ВМЗ), а у всі інші роки із введенням прожиткового мінімуму вона перевищувала його по-різному мірою. Ці зміни в принципі характеризують ситуацію, але зовсім не відтворюють прагнень щодо руху до конструктивного співвідношення. В змінах, на наш погляд, має простежуватися соціальна дійсність, а не фантазія і піднята до абсолюту ринкова доктрина.

Прожитковий мінімум, щоб не говорили про нього позитивного, тим не менше зорієнтований на фізичне виживання й не забезпечує нормального відтворення робочої сили і відповідно його слід сприймати у якості тимчасового інструменту формування і реалізації соціальної політики. Він може бути задіяним у процеси розподілу і перерозподілу створеної вартості виключно під час криз в економіці. Постійної присутності має набути інший індикатор відносного благополуччя, а саме мінімальний споживчий бюджет (МСБ), відносно якого прожитковий мінімум складає тільки 30-40 % [7, с. 66]. Проте впродовж 1999-2009 рр., тобто в період економічного зростання, середньомісячна заробітна плата найманих працівників так і не була доведена до рівня МСБ. На цю деструкцію у розподілі ВВП звернув увагу Президент України ще у 2000 р. у своєму Посланні до Верховної ради України підкресливши, що «... наявність роботи в Україні не є гарантією хоча б мінімального достатку. Близько 78 % всіх бідних становлять сім'ї, де хтось з дорослих працює» [8, с. 72].

Єдине, що могло б спростувати подібне негативне твердження, так це факти зниження впродовж 1990-2009 рр. споживчих цін порівняно з 1990 р. Реалії соціально-економічної практики беззаперечно засвідчують появу протилежних тенденцій вже з самого початку трансформаційних перетворень. Майже двадцять років активного «блання» ідеями щодо ефективності ринкового механізму господарювання транспарантної якості з прихованою зворотною стороною і принципово несумісними з соціальною орієнтацією діями закономірно закінчилися фрустрацією надій щодо поліпшення питань по забезпеченню населення доступною товарною масою. Ніби передбачаючи хід подій на українських теренах, відомий в світовій і українській економічній науці вчений М. Туган-Барановський зазначав, що «...у країнах, які лише починають свій капіталістичний розвиток, капіталістичні підприємства переважно користуються в більшій чи меншій мірі монополією становити; вони не зустрічають конкуренції інших капіталістичних підприємств і, користуючись цим, можуть тримати ціни своїх виробів на дуже високому рівні.» [9, с. 549].

Система цін, яка була сформована за роки

незалежності і запроваджена в суспільно-економічні відносини, є не те що недосконалою, але і такою, що завдала непоправних втрат добробуту населення. Споживчі ціни в цілому впродовж 1992-2009 рр. зросли у 10653 рази. Щодо продовольчих товарів, то ціни на них зросли 10379 разів, на непродовольчі – у 3125 разів, на житлово-комунальні послуги – у 341838 разів, на послуги пасажирського транспорту – у 10312 разів [2, с. 70; 3, с. 75]. Суб'єкти господарювання відмовилися взагалі від принципів і інструментарію стандартного ціноутворення. На наш погляд, все набагато простіше. Різкий сплеск цін не пояснюється зростанням попиту, а тільки таким же неконтрольованим підвищенням цін на сировину, матеріали, комплектуючі, енергоносії, послуги і наступним за ним зменшенням обсягу економічної діяльності.

З урахуванням ситуації, що склалася на споживчому ринку, той рівень заробітної платні, який виплачувався і виплачується до останнього часу за використання робочої сили без задіяння категорій її відтворення перетворив винагороду за продуктивні послуги найманих працівників у різновид соціальної допомоги і не більше.

Справа у тому, що ми розглядали прожитковий мінімум як добробутний індикатор за мінімальними стандартами у цінах відповідних років без корекції на інфляцію. Природно, що за такого підходу він мав тенденцію до зростання, але не давав правильного уявлення про його динаміку. Дані щодо прожиткового мінімуму встановленого законодавчим органом та урядом з усуненням впливу змін цін засвідчують про зменшення цього показника впродовж 2000-2009 рр. на 28%. Але як тоді сприймати це зменшення у світлі зростання цін за цей же проміжок часу у 3,4 рази [2, с. 70]? Тим більше подібна динаміка прожиткового мінімуму не вписується в логіку розвитку подій та концепцію соціальної держави.

Якщо порівняти із Бельгією, то у ній ще у 2001 р. прожитковий мінімум на одну людину становив 21 тис. бельгійських франків (2506 грн.) і 38 тис. (4535 грн.) на двох, якщо хтось з подружжя не працював [10, с. 258].

Безумовно, кожна держава є досить специфічним організмом в політичному контексті і в силу цього має власні внутрішні і зовнішні інтереси. Їх здійснення вимагає застосування досить поширеного комплексу засобів і управлінських технологій. Можна припустити, що деякі з них не будуть вкладатися в рамки раціональності. Проте в цілому за проголошеними цілями в соціальній політиці, а слід - і в політиці розподілу, домінуюча роль має відводитися головній продуктивній силі суспільства.

Відомо, що від вибору показника, а часто й методики встановлення його істинного значення залежить відтворення соціальної ситуації у різних сферах суспільства і, зрозуміло, прискорення чи то уповільнення соціально-економічного розвитку за прийнятими по ньому рішеннями. Українське суспільство є досить розпорошеним за доходами і складається з певної кількості страт. Через цю складну конструкцію отримувачів доходу середньоарифметичний показник заробітної плати не відтворює реальний її рівень, характерний для більшості працюючих. Досить тривале вивчення статистики заробітної плати показало, що в Україні з введенням пропорційного оподаткування склалася ситуація коли зростання її середньої величини проходило за умови її статичності у основної маси

працюючих. Ми погоджуємося з фахівцями, на думку яких найбільш розповсюджений рівень заробітної плати в країні відтворює «мода» [11, с. 367].

За нашими розрахунками, зовсім незначна частка найманих працівників отримували заробітну плату в межах середньої і більше. Якщо у 2000 р. середній рівень заробітної плати отримували 24,1% найманих працівників, то вже у 2009 р. - у чотири рази менше. Природно, постає питання щодо вмотивованості чи то об'єктивності визначення роботодавцями ціни робочої сили працюючих членів домогосподарств за витрачену ними в процесі праці сукупність фізичних, розумових і організаторських здібностей.

Офіційна статистика надає інформацію щодо заробітної плати, яка безумовно охоплює тільки частину вартості продукту, створеного живою працею, але аж ніяк не ціну робочої сили. Тому розрахунок вартості робочої сили (ВРС) ми здійснювали за методикою В. В. Дем'яненко [12, с. 460-461]. Вивчення цих показників за період з 1990 по 2008 рр. дозволяє стверджувати про існування стійкої тенденції на національних теренах, за якою ціна робочої сили встановилася на рівні, вдвічі меншому порівняно з її вартістю. До того ж, якщо розрив між ціною і ВРС у 1990 р. не перевершував 30 %, то в наступні роки цей розрив суттєво зріс і зупинився у 2003-2009 рр. на позначці, за якою ціна складала тільки половину ВРС. Як наслідок звуженого відтворення робочої сили, країна втрачає високваліфиковані професії, відчуває негативні міграції працездатного населення і зіштовхується з проблемою реалізації концепції сталого економічного зростання. Така динаміка доходів у сукупності з їх потенціями щодо задоволення вітальних і інших життєво важливих потреб не тільки працюючого, а й всього населення потребує докорінної перебудови системи розподільчих відносин.

З втратою заробітної платою якостей платоспроможності і безумовно пониженням життєвого рівня населення втрачається прагнення до формування стандартної за кількістю членів сім'ї. Причому згасання мотивацій відповідно до негативної динаміки заробітної плати набуває такого стійкого характеру, що їх підняти не вдасться навіть з набуттям нею тенденції до зростання протягом десяти років.

Отже, система розподілу й перерозподілу валової доданої вартості, яка за своїми результатами робить основного суб'єкта економіки таким, що постійно відчуває грошову нестачу для задоволення навіть вітальних і супутніх чи то викликаних ними потреб та потребує прямого або опосередкованого державного втручання, має бути замінена такою, в якій би він став спроможним вирішувати самостійно більшість власних життєво важливих проблем. Не надані соціальні послуги, як і недоотримані в силу нестачі грошових коштів суспільні і вітальні блага своєю природою мають недоплачену до ВРС плату, враховані з заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму податки і збори. Держава має відмовитися від виконання відносно головної продуктивної сили суспільства суто посередницької функції, зосередившись на перерозподілі чи то передачі коштів від власників капіталу реальним продуцентам і членам сімей в непрацездатному віці, а перейти до справедливої регуляторної політики з забезпеченням позитивної динаміки в оплаті праці.

Подальше зволікання в усуненні розриву між рівнем заробітної плати та ВРС в силу прийнятої ним досить

гострої форми призведе до негативних соціально-економічних наслідків і гальмуватиме не тільки соціальну динаміку, а й економічне зростання.

Список літератури

1. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл; Пер. с англ. В. И. Бомкина, В. Т. Рысина, Р. И. Столпера. – М.: Эксмо, 2008. – 832 с.
2. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держкомстат України; За ред. О. Г. Осауленка – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 548 с.
3. Статистичний щорічник України за 2000 рік / Держкомстат України; Відп. за вип. В. А. Головки. – К.: Техніка, 2001. – 598 с.
4. Загальноекономічні показники // Бюлетень Національного банку України. – 2008. – №5. – С.40-163.
5. Гришкін В.О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: Монографія / В. О. Гришкін – Д.: Пороги, 2005. – 498 с.
6. Політика доходів і качество жизни населения: Уч. пособие / Под ред. Н.А.Горелова. – СПб: Питер, 2003. – 653 с.
7. Шевчук П.І. Соціальна політика: Навч. посібник / П.І.Шевчук – Л.: Світ, 2003. – 289 с.
8. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2001. – 404 с.
9. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії / М. І. Туган-Барановський; Наук. ред. С.М.Злупко. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 657 с.
10. Карлін М. І. Державні фінанси розвинутих країн : Навч. посібник / М.І. Карлін. – Львів: Новий світ-2000, 2010. - 484 с.
11. Економіка труда: Учебник.-2-е изд. / Под ред. Н.А.Горелова. – СПб.: Питер, 2007.-704 с.
12. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / За ред. В. М. Гейця. – К.: Логос, 1999. – 500 с.

РЕЗЮМЕ

Бильская Ольга

Оценка распределения общественного продукта в контексте реалий воспроизводства рабочей силы

Осуществлен анализ уровня заработной платы наёмных работников за период с 1990 по 2009 гг.в аспекте достаточности для воспроизводства рабочей силы в сравнении с минимальными социальными стандартами и стоимостью рабочей силы.

RESUME

Bils'ka Olga

The estimation of distributing of public product in context of realities of reproduction of labour force

The analysis of the hired workers payment level for the period from 1990 to 2009 has been carried out in the aspect of sufficientness for the recreation of labour force in comparing to the minimum social standards and cost of labour.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2011 р.